

Den svenska dryckeskonsumtionen

AV JOHN EKSTRÖM

Delar av den svenska dryckeskonsumtionen har tidigare varit föremål för ingående studier. Bakgrunden för det intresset har regelmässigt varit alkoholfrågan. När IUI i en i dagarna publicerad undersökning om "Dryckeskonsumtionen i Sverige" tar upp till behandling dessa frågor så är det dock utifrån andra utgångspunkter.

För det första betraktas *alla* drycker i ett sammanhang, ett dryckesmonster som kan vara olika i olika länder, i skilda befolkningsgrupper, och som kan förändras från tid till annan. Det försiggår uppenbarligen inom dryckesområdet — på motsvarande sätt som för andra konsumtionsområden — en omfattande substitution, i första hand mellan "närliggande" drycker som framstår som alternativa i någon situation. Sådan "konkurrens" kan tänkas försiggå över ett tämligen brett dryckessortiment både vad måltidsdrycker och förfriskningsdrycker angår, och i vissa fall sträcker sig substitutionen utanför det egentliga dryckesområdet.

John Ekström är ekon lic och anställd vid Industriens Utredningsinstitut.

det. Även vad beträffar drycker för stimulans och berusning får antas att en sådan process är verksam.

För det andra sätts diskussionen av dryckerna in i den någorlunda väl etablerade ramen av teori och allmänkunskap om konsumenten som nu finns. Drycker ses såsom konsumtionsvaror bland andra konsumtionsvaror, och dryckesvanor såsom bestämda på liknande sätt som andra konsumtionsvanor. Det är ju samma konsumenter det är fråga om, och i varje fall som en första utgångspunkt syns det rimligt anta att dessa — för mat som för dryck — handlar på någorlunda samma sätt och enligt liknande grunder.

Utredningen är väsentligen en ekonomisk marknadsstudie och de sociala eller samhälleliga problemen av text alkoholkonsumtionen har inte behandlats. Huvuddelen är en analys av utvecklingen i Sverige sedan 1931, vartill kommer en del internationella utblickar. Beträffande dryckesvanor — främst måltidsdrycker — har gjorts en särskild intervjuundersökning.

A. Sundström - J. Ekström: Dryckeskonsumtionen i Sverige, IUI, Stockholm 1962.

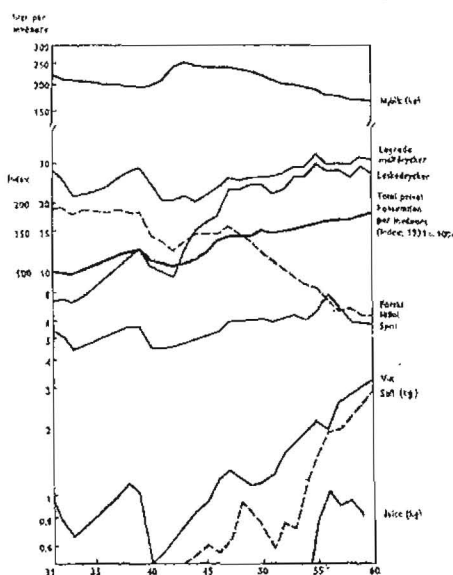
Konsumtionsvolym och priser

För konsumtion av drycker används nu i Sverige ungefär 4 miljarder kronor om året. Detta är något mer än utgiftssumman för bostäder eller cirka 11 procent av den totala privata konsumtionen.

En översikt omfattande de viktigaste dryckerna ges i diagram 1. Spritkonsumtionen har varit tämligen oförändrad under efterkrigstiden med undantag för 1955—57; däremot har konsumtionsinriktningen ändrats betydligt. Så utgjorde 1950 konjak och Eau-de-vie 21 procent men hade 1960 minskat till 11 procent och whisky har ökat från mindre än 1 till cirka 6 procent. Störst har expansionen varit beträffande viner. I övrigt är det läskedrycker och saft som står för de dynamiska inslagen.

Det är upplysande att betrakta de svenska konsumtionsvanorna i internationellt perspektiv, vilket sker i diagram 2. Översikten visar på likheter och skillnader mellan länder. Det är uppenbart, att "lokala" förhållanden är av betydelse. Främst gäller det naturligtvis beträffande de

1. Konsumtionsvolym per invånare 1931—60 (logaritmisk skala)

drycker, för vilka produktionsförutsättningarna i något land är speciellt gynnsamma. Så intar exempelvis vinet i Frankrike en helt motsvarande ställning som mjölken i Sverige, både som daglig dryck för konsumenterna och som politiskt problem för statsmakterna. Men även för andra drycker — som importeras eller där tillverkningen inte kräver

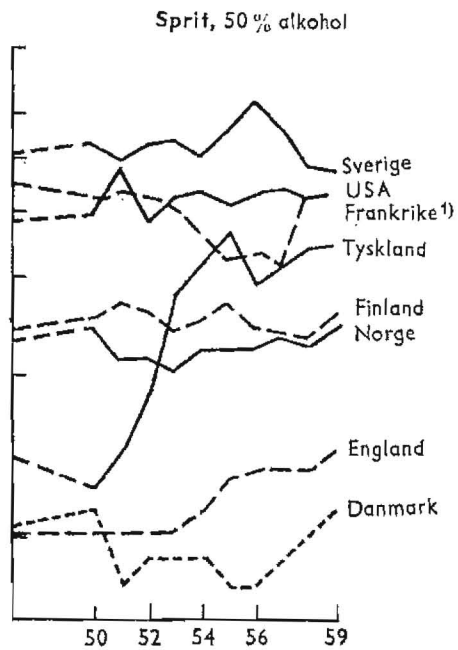
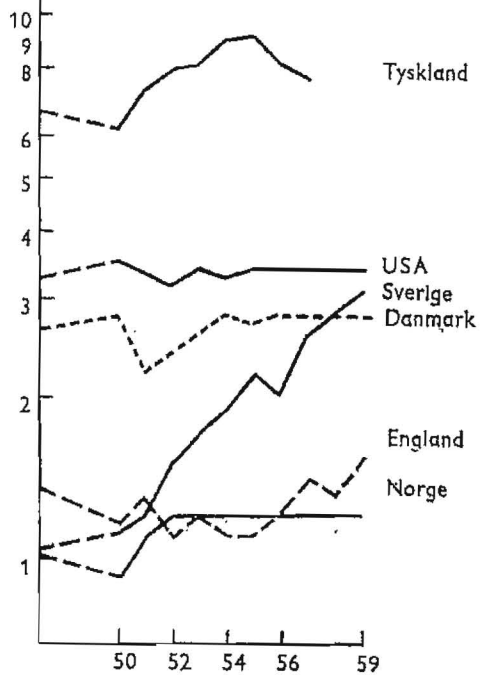
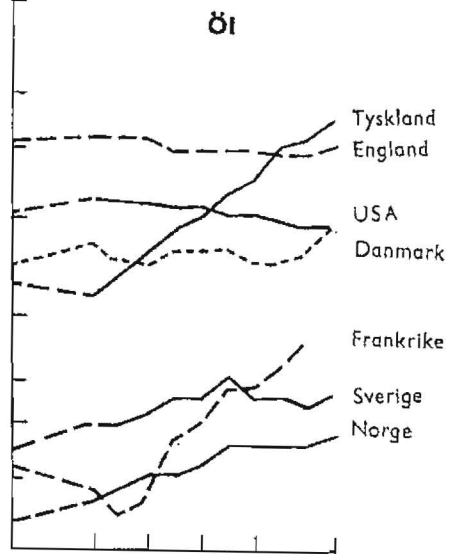
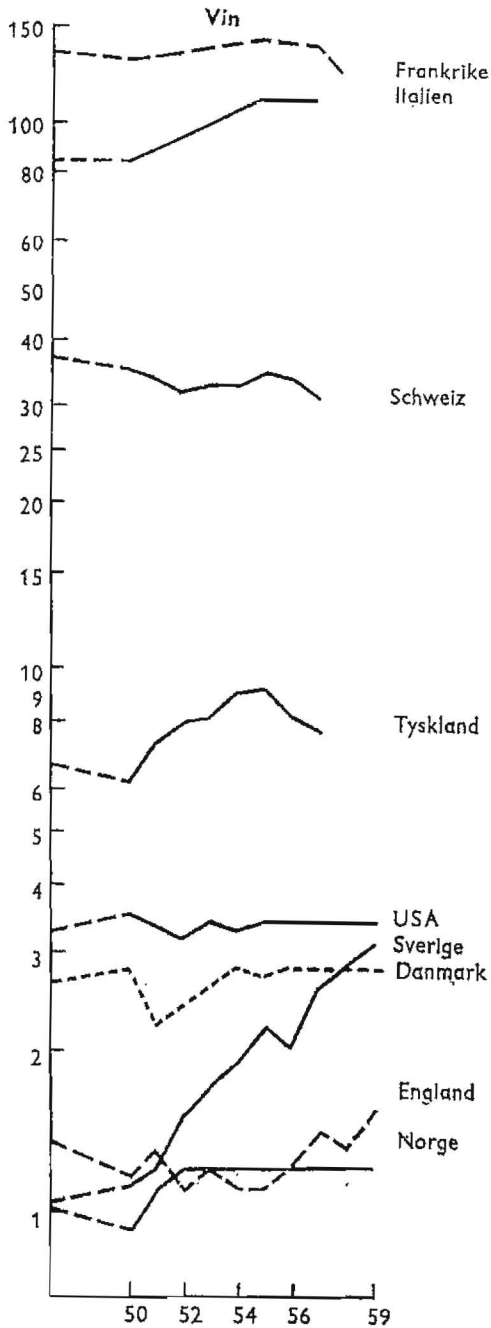
1. Dryckespriser i olika länder omkring år 1960

Kronor per liter (enligt off. växelkurs)

	Mjolk (i glas)	Öl	Lättviner (billigaste märke)	Starkviner (vanligt märke)	Spritdrycker (vanligt märke)
Sverige	0,80	1,56	4,00	18,70	28,10
Norge	0,50	2,11	6,00	28,50	22,95
Danmark	0,58	1,78	7,00	17,00	25,25
Finland	0,77	1,70	4,15	20,80	21,45
England	0,83	1,80	.	.	35,00
Frankrike	0,66	1,40	1,25	7,00	15,00
USA	1,32	2,70	4,25	18,00	33,00

2. Konsumtion av sprit, vin och öl i olika länder 1950—59 (logaritmisk skala)

liter per
invånare

¹⁾ Volymliter.

speciella råvaror eller klimatförutsättningar — finns betydande skillnader. Men det är uppenbart att bakom dessa ligger också stora skillnader på prissidan, beroende icke minst på olikheter i skatte- och jordbrukspolitik. I tabell 1 lämnas några aktuella prisexempel.

Som angivits inledningsvis har studien anknutit till de konsumtionsstudier som utförts beträffande andra varuområden, och den allmänna teoretiska bakgrunden är således inte speciell för dryckesområdet. För analysen har också använts en traditionell inkomst- och prismodell, och resultaten är uttryckta som inkomst- och priselasticiteter.

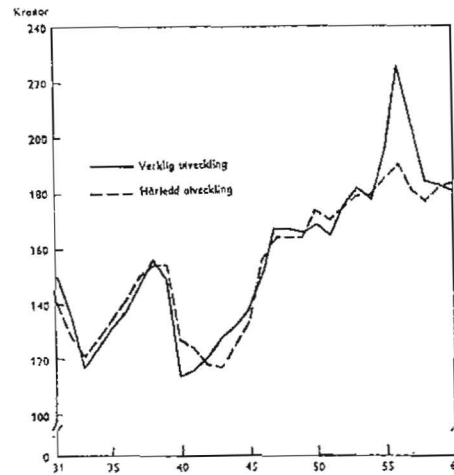
För spritdrycker och vin har den formella analysen avsett tiden 1931—54. Ett av föremålen har nämligen varit att diskutera vad som hände efter motboksreformen 1955.

Det förefaller som om för sprit inkomstkänsligheten är något större (cirka 0,9) än vad som beräknats för mellankrigsperioden. Möjligen gäller detsamma beträffande priskänsligheten som dock alltjämt är förhållandevis låg (0,3 à 0,4). För vin erhålles höga elasticitetstal med avseende på inkomst (omkring 2). Även priskänsligheten är för vin hög.

På grundval av dessa resultat har det för åren fram till 1955 varit möjligt att ställa upp ekvationer, innehållande endast två oberoende variabler (pris och inkomst), som på ett acceptabelt sätt kan "förklara" utvecklingen. Detta gäller både för sprit- och för vinkonsumtionen tagna var för sig. Den goda "förklaringen" illustreras av diagram 3, som

avser sprit- och vinkonsumtionen tillsammans.

3. Sprit- och vinkonsumtionens volymutveckling 1931—60 (kronor per konsumtionsenhet)

Vad hände efter 1955?

Motboken avskaffades i oktober 1955. Mellan 1955 och 1956 ökade spritkonsumtionen per capita med 1,2 liter (därmed låg konsumtionen ungefär 1,7 liter över "motboksnivå"). Utskänkningsen minskade med en tredjedel. Starkvinsinköpen minskade med en fjärdedel.

Hur stor del av konsumtionsökningen på sprit var "tillfällig"? Mot bakgrund av analysens resultat hävdas, att den höga konsumtionen 1956 till stor del var "normal". Så innebar 1955 års reform en avsevärd pris-sänkning för de konsumentgrupper som tidigare utökat sin ranson med restaurangbesök och anlitat den svarta marknadens tjänster. Det kan beräknas att spritkonsumtionen 1956 av detta skäl "borde" ha stigit minst

0,5 liter per invånare. Utskänkning-
 en av spritdrycker sjönk nämligen
 med omkring 2 miljoner liter. System-
 bolagspriset var ungefär hälften av
 restauranterpris inklusive nödvändig
 förtäring. För oförändrat utlägg
 fick man således cirka 4 miljoner li-
 ter butikssprit. Utan merkostnad
 kunde konsumtionen 1956 stiga 0,3
 liter per invånare. Härtill skall läg-
 gas motsvarande prissänkningseffekt
 för köpen på svarta börsen. (Kalky-
 len förutsätter en priselasticitet om
 -1, vilket för berörda konsument-
 kategorier får anses rimligt). Av
 konsumtionsökningen utgör vidare
 cirka 0,3 liter en övergång från stark-
 vin till sprit. Den tillfälliga merkon-
 sumtionen kan knappast ha varit
 mer än 0,3 liter. De övriga konsum-
 tionsstimulerande effekterna (slopad
 fysisk kontroll m m) framräknas då
 som en restpost:

Tillfällig merkonsumtion	0,3 liter
Övergång från vin	0,3 "
Priseffekt	0,5 "
Övriga konsumtionsstimu- lerande effekter	0,6 "
Summa	1,7 liter

Nu visar emellertid "framskriv-
 ningen" i diagram 3 att konsumtio-
 nen dock snabbt minskade och att
 den "härledda" utvecklingen nu nära
 sammanfaller med den "verkliga".
 Vi skulle således nu ha ungefär sam-
 ma sprit- och vinkonsumtion som om
 motboken inte hade blivit avskaffad
 (vilket kan sägas vara innebörden
 av den härledda kurvan). Det är
 dock helt klart att huvuddelen av
 nivå-sänkningen "beror" på de be-
 tydande skatthöjningarna i novem-

ber 1956 och februari 1958. Om
 icke dessa tillkommit skulle vi för
 sprit sannolikt erhållit en *bestående*
 höjning av storleksordningen lägst
 en liter.

En annan viktig effekt — som icke
 framgår av diagrammet — är en be-
 tydande förskjutning *från sprit till*
 vin (plus 0,6 liter per invånare mer
 än "beräknat"). När spritpriserna i
 november 1956 höjdes med i genom-
 snitt 30 procent utan samtidig höj-
 ning av vinerna, så steg vinköpen
 omedelbart med nära 40 procent ef-
 ter att ha legat nästan oförändrade
 sedan oktober 1955. Det föreligger
 således för vinerna också en bety-
 dande "korselasticitet" med avseen-
 de på spritpriset (storleksordningen
 + 1, dvs en 10 procent prisstegring
 på sprit ökar vinkonsumtionen med
 10 procent).

De "nya" maltdryckerna

Det vanliga ölet visar i Sverige en
 tämligen låg inkomstkänslighet (0,3
 à 0,4). Däremot är priskänsligheten
 hög, förmodligen något större än 1.
 När ölpriset 1958 steg med 5 pro-
 cent, sjönk försäljningen omedelbart
 likalades 5 procent eller 1,4 liter per
 invånare. I gengäld ökade lättölsför-
 brukningen med 1 liter eller hela 45
 procent.

Starkölet och det lagrade lättölet
 syns emellertid ha avsevärt stärkt
 maltdryckernas konkurrensförmåga
 gentemot övriga drycker, även om
 det förefaller som om dessa nya
 dryckestyper hittills huvudsakligen
 expanderat på det vanliga ölets be-
 kostnad. Den totala förbrukningen

per invånare har från 1954 till 1960 endast ökat med 2,1 liter (cirka 7 procent). De i gruppen ingående dryckerna förändrades då enligt följande:

Starköl	+1,3 liter
Öl	-1,3 "
Lagrat lättöl	+2,1 "
Totalt lagrade maltdrycker	+2,1 liter

Beträffande starköl kan noteras att konsumtionen efter introduktionsmånaden, oktober 1955, kontinuerligt sjönk fram till början av 1958. Det är troligen mer än en tillfällighet att vändpunkten sammanfaller med skattehöjningarna i februari 1958, vilka var förmånliga för starkölet.

Mjölk och kaffe

För mjölk finns betydande svårigheter att utföra en formell analys. Dels är de statistiska grundserierna behäftade med en del svagheter, till en del sammanhängande med jordbrukarnas egenförbrukning. Dels sammanhänger de med krigsårens onormalt höga mjölkkonsumtion och den därpå följande successiva återanpassningen. Det förefaller troligt att normaliseringen av kostvanorna var färdig först i och med kafferansoneringens slopande 1951 (åren 1950 till 1952 sjönk mjölkkonsumtionen mycket markant för att där efter stabiliseras).

Det syns dock inte finnas anledning anta att mjölken (såsom det färska lättölet, "svagdrickan") är "inferior goods", dvs har negativ inkomstelasticitet. De senaste årens konsum-

tionsminskning (från 200 till 175 liter per capita) kan snarare sättas i samband med den väsentliga relativa prishöjningen sedan 1954 (30 à 40 procent). Det finns således anledning att räkna med att priskänsligheten för mjölk numera är högre än tidigare och att den kommer att öka ytterligare, när konkurrensen på dryckesmarknaden blir lika hård i vårt land som den redan nu är i USA. Dock visar USA under 50-talet en stabil och tom något stigande mjölkkonsumtion (på cirka 20 procent lägre nivå än den svenska) men därjämte i stort sett oförändrade priser.

Det är för kaffe och te, liksom för mjölk, svårt att genomföra en formell analys av pris- och inkomstberoendet och detta sammanhänger i första hand med att kaffet, med undantag för år 1946, varit ransonerat från mars 1940 till augusti 1951. Beräkningen för tiden 1934—39, 1953—60 ger för kaffets del tämligen låga elasticiteter (0,3 à 0,4). Detta är i nära överensstämmelse med amerikanska förhållanden (men andra europeiska länder tycks ha hög inkomst- och priskänslighet).

Nu bör i detta sammanhang påpekas att priskänsligheten på längre sikt och vid upprepade prisstegringar kan vara större än nämnda elasticitetstal ger vid handen. Om 1954 års höga kaffeprisnivå blivit bestående är det sannolikt att kaffet i större utsträckning ersatts med te, kakao och olika kalla drycker. De amerikanska konsumenterna reagerade t ex betydligt kraftigare än de svenska inför pristegringen 1954.

Skatter och priser

Statsmakterna har sedan 1954 bedrivit en skattedifferentieringspolitik i syfte att stimulera en övergång från starkare till svagare alkoholdrycker. Som visats ovan är det troligt att dessa strävanden åtminstone delvis har varit framgångsrika. Man har onekligen fått till stånd en övergång från sprit till vin. Men eftersom substitutionen inte är begränsad enbart till dessa båda drycker, så har man även fått tillskott av vinkonsumenter från andra drycker. Detta kan gälla främst starköl och öl men på längre sikt och indirekt även läskedrycker och kaffe. Vi måste nämligen lägga märke till att vinerna förbättrat sina prispositioner inte bara i förhållande till spritdryckerna utan även gentemot alkoholsvagare drycker. Medan tex realpriset på *Vino Tinto* sedan 1950 sjunkit med nära 40 procent så har ölpriset varit oförändrat.

I tabell 2 har sammanförts priser för ett antal av de viktigare skattebelagda dryckerna. Priserna har omräknats till jämförbara belopp dels vad avser dryckernas alkoholinne-

håll dels vad avser "berusningsenhet". Det sistnämnda begreppet innebär att priset relateras till dryckernas berusningseffekt, varvid man utgått ifrån resultat som erhållits vid laboratoriemässigt utförda försök. Dessa visar tex att en viss mängd alkohol förtärd i form av brännvin har fyra gånger större berusningseffekt än samma alkoholmängd förtärd i form av vanligt öl. På liknande sätt har en "skala" för övriga alkoholhaltiga drycker uppbyggts.

Det framgår av tabellen att såväl öl som starköl — i relation till alkoholhalt respektive berusningseffekt — är betydligt "dyrare" än de billigaste (och vanligaste) lättvinerna. Per liter ren alkohol är dessa lättviner billigare än renat brännvin och starkviner, och i förhållande till berusningseffekten är priset ungefär lika med brännvinets. Det är sålunda tydligt att vissa viner för närvarande framstår som det för spritkonsumenterna mest lönsamma alternativet (förutsatt att berusningsfaktorn dominerer spritefterfrågan). Andra resultat tyder på att substitutionsmöjligheterna mellan vin och alkoholfria drycker är så betydande att

2. Beskattade drycker — priser 1961

	Alkoholhalt volymprocent	per liter	Pris i kronor per liter ren alkohol	per berusningsenhet
Renat brännvin	40	28,13	70,35	28,13
Vermouth	17	9,73	57,25	35,65
Vino Tinto	11	4,00	36,35	28,55
Starköl	5,6	3,00	53,55	61,20
Öl	3,5	1,62	46,30	67,80
Lagrat lättöl	2,5	1,05	—	—
Läskedrycker	—	1,35	—	—

även sistnämnda drycker bör ingå i bedömningen. Det förefaller sålunda uppenbart, att differentieringspolitikens effektivitet skulle avsevärt stärkas av en större prisspridning, åstadkommen inte bara genom prishöjningar utan även genom prissänkningar. Påverkan av *prisrelationerna* och inte enbart prisnivåns höjd utgör då den väsentligaste handlingsparametern och bör därmed bli en grundfråga i diskussionen om nykterhetspolitikens mål och medel.